

בין אמת קוצקאית להרמוניה אחדותית

גישתו החינוכית של ה'אמרי אמת' מגור
ויחסו לחילון

נתנאל לדרברג

מבוא

במאמר זה ברצוני להציג מחלוקת רוחנית-מחשבתית שיש לה רלוונטיות גם לדורנו. לשם כך אפרוש את תפיסתו החינוכית של רבי אברהם מרדכי אלתר (להלן רא"מ),¹ ה'רבי הזקן' מגור, המאגדת בתוכה אחדות הרמונית חסידיית לצד גישה קוצקאית ביקורתית. תפיסה זו צמחה במציאות של חילון, מודרנה והתחזקות התנועות הסוציאליסטיות בחברה המסורתית בפולין בין מלחמות העולם ועל רקע תורתו של אביו, רבי יהודה אריה ליב מגור² (להלן ריא"ל), מחבר ספרי שפת אמת. כמו כן נשווה תפיסה זו של רא"מ לסוגיות שעמן התמודד בן זמנו, הרב אברהם יצחק הכהן קוק (להלן ראי"ה), ונצביע על הקבלות בינה ובין גישתו של הרבי מפסיצ'נה, רבי קלונימוס קלמיש שפירא (להלן הר"ק), המבוארת בכתביו.

הכותב מלמד
וכותב בנושאי
תורה שבעל פה
ומחשבת ישראל
וחוקר היסטוריה
של מנהיגות
רבנית

- 1 על רא"מ (1866-1948) ראו א' סורסקי, ראש גולת אריאל, תולדות חייו ופועלו של מרן האדמו"ר רבי אברהם מרדכי אלטר מגור, ירושלים, כרך א - תש"ן, כרך ב - תשנ"ה; מ' פייקאז', חסידות פולין, ירושלים תש"ן, עמ' 109-110, 255-260. את ספרי הגותו ערך נכדו, רבי בנימין מנחם אלתר, על פי סדר פרשות השבוע, חגים ונושאים כלליים. הם הובאו לדפוס בשם אמרי אמת, ואלה פרטי ההפניות: אמרי אמת, בראשית תש"ן; שמות תש"ן; ויקרא תשמ"ו; במדבר תשמ"ו; דברים (ללא שנת הוצאה); סוכות תשנ"ב.
- 2 על דמותו של ריא"ל (1847-1905) נכתב רבות ונציין הפניות על פי העניין. ההפניות לספריו (השפת אמת) הן למהדורת המכון התורני, ישיבת אור עציון: בראשית תש"ס; שמות תשס"א; ויקרא תשס"ב; במדבר תשס"ג; דברים תשס"א; מועדים תשנ"ח.

אמת ואחדות: תפיסתו של ה'שפת אמת'

ריא"ל, שלא כבנו, לא היה בצומת פוליטי, התובע מענה פרקטי. אי לכך ובהתאם לאישיותו הוא הרבה לעסוק בנושאי היסוד של תורת החסידות (כגון תפיסת אחדותו של הבורא, תפקיד התורה והמצוות, ייחודו של עם ישראל ועניינו, הטבע ומה שמעבר לו). בימיו נבנתה חסידות גור והתחזקה באיכות חסידיה, במספרם ובגוניהם: למדנים תלמידי חכמים, יהודים פשוטים, בעלי ממון וגבירים.³ מלבד היותו הוגה דעות, ריא"ל היה מנהיג חסידי, מורה רוחני ומדריך המסייע לחסידיו בענייניהם האישיים ובהכרעות קהילתיות. בשנת חייו האחרונה פרצה מלחמת יפן-רוסיה, רבים מחסידיו גויסו לצבא הרוסי, ודאגתו להם כנראה קירבה את פטירתו. את מקומו בהנהגת החסידים ירש בנו בכורו רא"מ, שהתגלה כמנהיג ייחודי, המנתב את דרכו החינוכית בצורה מקורית. מבחינה רוחנית, רא"מ בטל לאביו ושאב ממנו את מרבית תורתו, מושגיו, צורת חשיבתו ודרך לימודו. חדשנותו באה לידי ביטוי בגישתו הציבורית והחינוכית. עשייתו הפוליטית כבר נידונה במחקר,⁴ ומגמת דבריי היא להציג את תפיסתו החינוכית.

נפתח בתורת האב ריא"ל ואחר כך נבחן לאורה את הכרעותיו החינוכיות של הבן רא"מ בין מלחמות העולם בימי הנהגתו את חסידי גור. שני יסודות מהותיים מצויים בתשתית הגותו של ריא"ל, ויש בהם תמצית עיונית של חסידות פולין ושל בית המדרש בפשיסחא. יסוד ראשון, בעקבות הבעש"ט, הוא הנחת קיומה של אחדות הרמונית בין כל הגבראים, בשל מהותם הפנימית הזוהה.⁵ היסוד השני הוא חינוך לבדיקה עצמית ביקורתית, בדומה לסגנון העבודה הקוצקאית: בירור אישי מעמיק, כדי לחשוף בכל התרחשות את נקודת ה"אמת לאמיתה" הפרטית ללא ויתור לחולשות אנושיות, צורכי העולם הזה, מגבלותיו וחסרונותיו.⁶

התשתית הרעיונית המאפשרת שילוב בין יסודות סותרים אלו, בין שאיפה להרמוניה, המביאה בנקל לטשטוש פערים לשם הדגשת המשותף, ובין חיפוש אחר אמת אישית נוקבת וחדה, היא ההבנה שה'נקודה פנימית',⁷ אותה אימננטיות המקנה לכל יצור את סוד קיומו ואת אחדותו עם סביבתו, אינה מתגלה כתוצאה משהות ברובד של הטבע החומרי, אלא דווקא מביטול מסווה החומריות לטובת חשיפת הממד הפנימי. "שבירת הטבע" השקרי האגוצנטרי באופיו, פותחת אפשרות לגילוי האמת הנסתר, אחדות ההוויה עם בוראה.⁸ אחדות איננה אמירה תאורטית, תודעה פוליטית חברתית

3 על חסידות גור בימי ריא"ל ראו מכתבו של רש"ב שניאורסון לבנו, המציע לארגן הגרלות פיס להשגת תרומות בדומה ליוזמה זוהה הנהוגה בגור: "ואין להביא רא' מגור כי הקיבוץ שלהם גדול ורב הוא וביניהם הרבה גבירים [יוסיף ד' עליהם] והגבירים המה רובם ככולם כאופני המרכבה, המסככים לרוח הרוכב בלי שום כחירה ורצון, ומה שעולה ברצון הרב ובניו המה עושים בתוקף ועוז ואינם מביטים על שום דבר" (אגרות קודש מאת אדמו"ר מוהרש"ב, כרך ג, ניו יורק תשמ"ו, עמ' רצו).

4 על רא"מ ו'אגודת ישראל' ראו ג' בקון, "דעת תורה" וחבלי משיח - לשאלת האידיאולוגיה של אגודת ישראל בפולין, תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 497-508; הנ"ל, פוליטיקה ומסורת: אגודת ישראל בפולין 1916-1939, ירושלים תשס"ה.

5 ראו שפת אמת, וירא (תרל"ה), עמ' 123; מועדים, סוכות (תר"מ), עמ' 123.

6 ראו שם, תולדות אמת, (תרל"ג), עמ' 197. על החתירה לאמת ראו י' יעקבסון, אמת ואמונה בחסידות גור, מחקרים בקבלה בפילוסופיה יהודית ובספרות המוסר וההגות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 593-616.

7 ראו שפת אמת, לך לך (תרמ"ח), עמ' 98; כי תבא (תר"ס), עמ' 227; מועדים, ר"ה (תרל"ד), עמ' 19; פייקאז' (לעיל, הערה 1), עמ' 122-153; י' ליבס, 'תלמידי הגר"א השבתאות והנקודה היהודית', דעת, 50-52 (תשס"ג), עמ' 255-290.

8 דוגמה לכך היא ההבחנה בין ימות החול, ה"טבע" הארצי, ובין השבת: ראו י' יעקבסון, 'קדושת

מעורפלת בלבד. הפנמה אמיתית של רעיון האחדות מצריכה תחילה את שבירת הטבע החומרי, טבע אגואיסטי שבו "החזק שורד", וכל אחד חי את חייו ודואג תחילה לעצמו, למזונו ולצרכיו, ולא לזולתו.

ההדגשה החסידית הקלסית על נוכחות ד' בכל נברא אפשרה למן ימיו של הבעש"ט את הבנייתה של תפיסה רוחנית שעל פיה כל אדם כפרט יכול לעבוד את בוראו במגוון רמות ודרכים. אפילו אדם פשוט השקוע מרבית זמנו בחומריות, אם הוא ניגש להתפלל או ללמוד תורה ודבריו כנים, קולו יישמע בעולם העליון והוא מסוגל להשפיע⁹. יכולתה של החסידות לראות באור חיובי כל אדם, אינה מתורגמת לכיטול הביקורתיות והעצמת הבינוניות – כחששם של חוגי המתנגדים לחסידות. בעולמם של חסידי פשיסחא וקוצק, המבקרים את המסורת החסידית העממית שקדמה להם בפולין, החתירה לעולם רוחני אמיתי חוללה גישה חסידית התובעת עבודה אישית מאומצת ומעמיקה. תפיסה זו הביאה להדגשת הערך של תורה ומצוות, ככלים המאפשרים את שבירת הטבע החומרי והגעה לאחדות אמיתית, "ועיקר העצה על זה הוא המצוות"¹⁰. קבלת עול תורה ומצוות מאפשרת לשבור את הנטייה החומרנית לטובת גילוי המהות הרוחנית, שמטבעה היא אחדותית. בכך משתמש ריא"ל במונחי אדמו"ר הזקן רש"ז מלאדי, תלמידו של רבי דוב בער המגיד ממזריץ', הרואים בתורה ומצוות ובמסירות נפש גורמים המכוננים קשר בין אדם לבוראו ומאפשרים לאדם להרגיש את הרוחני שבו ובסביבתו.¹¹ העצמת

החולין בחסידות גור: עיונים בתפיסת השבת בדרושי "שפת אמת", ר' אליאור, י' ברטל וח' שמרוק (עורכים), צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין, ירושלים תשנ"ד, עמ' 241-277. על השמיטה ראו הרב ח"י הררי, "שפת השביעית: על השמיטה בתורות בעל השפת אמת, כתלנו, יב (תשמ"ז), עמ' 275-310.

9 על נושא זה ראו: נ' לדרבג, סוד הדעת – דמותו הרוחנית והנהגתו החברתית של רבי ישראל בעל שם טוב, ירושלים תשס"ז, עמ' 37-40, 118-133, 195-204.

10 שפת אמת, וישלח (תרל"א), עמ' 265.

11 השפעת רש"ז על ריא"ל ניכרת בדגש שהוא שם על תורה ומצוות כשיטתו וכיחס ביקורתי לרעיון העלאת ניצוצות הרוח בכתבי חסידות פולין בדורות הראשונים. ריי"צ מליובאוויטש כותב לתלמידו המתפלל בשטיבל של גור כך: "עורך אותם לקבוע שיעור ללמוד ספר שפת אמת מכ"ק האדמו"ר הרה"ק מגור צוקוללה נבג"מ זי"ע אשר הרבה יש בו מספר ליקוטי תורה ותניא וכו' כאשר הגיד לי כ"ק האדמו"ר הרה"ק הנ"ל בהיותי אצלו וצוקוללה בשנת תרס"א בגור בנה"ל איין ווארט פון הייליקען לקו"א און לקו"ת שיינט און בליצט עס פלאקערט אויף דיא הארץ ואמרה אחת מליקוטי אמרים וליקוטי תורה הקדושים זורחת ומבריקה ומבעירה את הלב" (אגרות הקודש, כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ, כרך א, ניו יורק תשמ"ה, איגרת קנו, עמ' שלד). תפיסת האחדות אצל ריא"ל איננה הבנה שבחטאי העבר אפשר לגלות את רצון ד', כתורת בעל 'מי השילוח', רמ"י ליינר מאיוביצא (רמ"י), אלא הדגש הוא בכיטול עתירי של הטבע, על ידי תורה ומצוות. ריא"ל מתנה הגעה לאחדות בקיום מצוות, שאם לא כן האדם נותר בחומריותו. דומני שר' יצחק מאיר (רי"מ) אלטר, מייסד חסידות גור, ראה בבית המדרש בקוצק תופעה ייחודית שאי-אפשר לחזור עליה. אמנם הדים ורשמים מעולמה של קוצק הטביעו את חותמם על חסידות גור ויצקו בה את תביעת האמת, אבל רי"מ כמנהיג ציבור ידע שדרכו שונה. מעניין לצטט את דברי רי"מ אלטר שמביא נכדו ריא"ל בספרו בשמו: "כי בחינת יוסף היה להיות קדוש ונבדל בלתי לד' לבדו... ובחי' יהודה היה להביא הקדושה גם בענייני העולם הזה... ושמעתי ממנו כי בזה היו מחולקין גם רבותינו נ"ע כי מהם רצו שיהיה מעט חסידים ויהיו קדושי עליונים ומהם רצו להיות מתפשט החסידות בין רוב עם אף שיהיו פחותים במדרגה" (שפת אמת, וישב [תרל"א], עמ' 303). מקור ייחודי זה, המתעד עימות היסטורי, אולי מכוון כלפי הרבי מקוצק, שניסה לבנות דרך ליחיד סגולה לעומת חברו רבי יצחק מוורקה מייסד שושלת אמשינוב. ייתכן שזו גם רמיזה לוויכוח בין הרבי מקוצק לתלמידו רמ"י עצמו, שחלק על הנהגתו ופרש מחסידות קוצק יחד עם תומכיו. המניע הישיר לפרישה של רמ"י מקוצק היא אירוע שהתרחש בשמחת תורה. הרבי מקוצק, שלא כמנהגו מימים ימימה, נמנע מלכבד את רמ"י בהקפת "יוסף הצדיק". כנראה לא הייתה זו רק התנקמות גרידא מצדו של הרבי מקוצק, אלא רמיזה שרמ"י איננו תואם את דיוקן יוסף הצדיק,

מקומן של תורה ומצוות בעבודה הדתית עונה על שני ההיבטים גם יחד: מחד גיסא שבירת החומרניות על ידי קבלת עול תורה ומצוות, ומאידך גיסא אחדות סביב עבודת ד', בדרך שאיננה נחלת יחידים בלבד.¹²

רבי אברהם מרדכי אלטר, ה'אמרי אמת' רבם של חסידי גור בין שתי מלחמות העולם

העיקרון הרוחני של החסידות בראשיתה שעל פיו יש לראות בצורה חיובית את מעשי של כל פרט, הופך להיות מורכב ובעייתי ליישום ביחס לחילון ולמודרנה. רא"מ מוצא נתיב רוחני המעמעם את תפיסת החסידות ההרמונית, לטובת גישה ביקורתית קוצקאית המדגישה את המסירות לתורה ומצוות כתנאי מהותי למימוש אחדות אמיתית. בשורות הבאות אתאר את גישתו על רקע מצב החברה היהודית במדינת פולין השנייה בשנים 1914-1939. בתקופה ההיא חיו בפולין המוני יהודים, במצב של עוני ודלות, ללא אפשרות להגירה ובלי תקווה לתמורה משמעותית ברמת חייהם.¹³ מצבם הכלכלי הלך והידרדר, העוני והמצוקה גברו והם נאבקו על פרנסתם בכלכלה הקופאת על שמריה, שאפשרויותיה מוגבלות.¹⁴ שלא כיהדות גרמניה או הונגריה, ליהדות פולין לא הייתה זיקה משמעותית ללאום הפולני ולמולדתו. המדינה הפולנית, שהייתה בעלת גוון דמוקרטי, אפשרה לקיים חיי תרבות תוססים בחברה היהודית, והזהות הפולנית מילאה בה תפקיד שולי ביותר. בחלל חיי הרוח של יהדות פולין ניסרו שאלות הרוח גורל, ובהן: מהו הלאום היהודי? האם הוא קיים? האם זה לאום דתי? ואולי לאום חילוני? האם יש עתיד לחברה היהודית בפולין? האם לעלות לארץ ישראל או להעדיף הגירה לארצות אחרות? הדיון נסב גם על שפת הלאום: האם היא עברית, יידיש או פולנית?¹⁵ שאלות אלו העסיקו בעיקר את בני הדור הצעיר, שכן המבוגרים היו נתונים תחת העול הכבד של הפרנסה ולא היו פנויים לכירורים רעיוניים ולהשלכותיהם. אולם בניהם התוודעו למגוון אידאולוגיות, כדוגמת אלה של ה'ציונים כלליים', מפלגות פועלים ציוניות וחברתיות, 'רביזיוניסטים', 'פולקיסטים', 'בונד' והמפלגה הקומוניסטית, וניסו למצוא את זהותם בתוך תנועות רעיוניות אלו.

הפער בין הדורות, בין צעירים המחפשים את דרכם וזהותם ובין מבוגרים הטרודים בבעיות הקיום היומיומיות, הביא לנתק מהותי בין דור צעיר נלהב ומהפכני לדור מבוגר המשמר את אורחות המסורת ללא שינוי או תמורה. רא"מ מתאר זאת ברמיזה באחת מדרשותיו:

בגלל מגמתו להרחיב את קהל החסידים. רמ"י הבין את הרמוז ופרש.

- 12 ראו שפת אמת, אמור (תרמ"ג), עמ' 180.
- 13 ראו א' חלמיש, 'המלכוד הכפול של יהודי פולין 1939-1933', דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ב, כרך שני, האיגוד העולמי למדעי היהדות, ירושלים תשנ"ד, עמ' 289-296.
- 14 ש' אטינגר, 'יהודים ופולנים - יהדות פולין ומורשתה הפוליטית', עיונים בתולדות היהודים בעת החדשה: בין פולין לרוסיה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 15-24.
- 15 ראו בהרחבה ע' מנדלסון, 'ההנהגה היהודית במזרח אירופה שבין שתי מלחמות העולם', ההנהגה היהודית בימי השואה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 1-11.

ישנם זמנים ומקומות ששוררים בהם זנות וע"ז בלבד, האוויר מושחת בלי תורה ובלי יהדות ואלו הם דברים שמקלקלים אפילו באונס והעצה היא לקיים 'ואם בעליו עמו' לזכור תמיד בהשי"ת ועל ידי זה לא ישלם.

איתא ב'שפת אמת' בשם הר"ר בונים ז"ל שלא מצינו הרחקה דאורייתא בשום איסור שהרי כל הגדרים והסייגים הם מדרבנן ורק באיסור שקר ההרחקה היא מדאורייתא דכתיב מדבר שקר תרחק. ואיתא שם¹⁶ שכן לעניין האמת הרדיפה היא מדאורייתא דכתיב 'צדק צדק תרדוף...' היינו שזו המצווה לחפש אחר אמת. הרדיפה אחר האמת מוכרחה להיות מדאורייתא שאם לא כן הרי אין זו אמת הרי כתיב 'וד' אלוקים אמת' רדיפת האמת תלוי באדם עצמו והוא מקבל סיוע משמים.¹⁷

דבריו של רא"מ - "האוויר מושחת בלי תורה ובלי יהדות" - הוא כנראה רומז למתרחש בימיו, בעיקר בערים הגדולות כדוגמת ורשה, שעירתו, גורא קלאוריה, סמוכה אליה. רא"מ מקשר בדרשתו בין חטאי עבודה זרה וזנות, הווייה שבה "האוויר מושחת" - המציאות החברתית בזמנו - ובין המענה הנצרך לכך והוא חיפוש אחר אמת. החיבור בין שני חלקי דבריו לכאורה אינו ברור: מדוע מבחינתו המענה לחילון הוא חיפוש אחר אמת? דומני שרא"מ הכיר בכך שתופעת החילון בזמנו בקרב צעירי החברה היהודית בפולין בפרט ובעולם היהודי בכלל התחזקה בעקבות הנהייה אחר אידאולוגיות חברתיות, שבישרו על אמת חדשה, חלוקת מעמדות שונה ושוויון בין כל בני האדם. מבחינת רא"מ החתירה לאמת המאפיינת תפיסות אלו וזה בבסיסה לתפיסה קוצקאית התובעת חתירה לאמת ולאחדות. זוהי הסיבה לכך שמבחינת רא"מ הדרך להתמודד עם "אוויר מושחת" היא על ידי הרגשת החיפוש אחר אמת לאמיתה, וזה נעשה באמצעות שבירת הטבע החומרי ולא על ידי ניסיון ליצור מצגת מדומה של אחדות המביאה לידי "זנות ועבודה זרה".

מנקודת מבטו של רא"מ, ה'בונד', הסוציאליזם והציונות מציגים מקסם שווא של אמת אחת ואחדות אנושית בין האומות. אבל האדם נותר בסופו של דבר בדרגת הטבע החומרי, רווי אינטרסים אישיים, נתון במאבק הישרדות, ללא יכולת להגיע לאחדות, ששורשה נובע מנוכחות רוחנית המצויה בנבראים ומאחדת אותם. רא"מ יודע שמיוזג

**גישתו של רא"מ, המתנה
את גילוי האחדות בקיום
תורה ומצוות, מתחדדת
בהשוואה לתפיסת בן דורו
רא"ה קוק השונה ממנו
ביחסו לתופעת החילון
של החלוצים**

בין היסודות של תפיסת האחדות והשאיפה לאמת ולהט פנימי אמורים לאפיין את תורת החסידות בכלל ואת זו של גור בפרט, אבל הוא גם מודע לכך שבפועל, דור החסידים המבוגר אינו מצוי שם. הצגת התביעה לאמת כמענה לתופעת החילון היא ביטוי להבנתו העמוקה של רא"מ שכדי להתמודד עם החילון המאפיין את התנועות האידאולוגיות בנות זמנו, יש להחיות את התביעה לאמת וביקורתיות המצויה במסורת החסידית, שהפכה מתנועה תוססת לחברה מבוגרת שמגמתה שימור המסורת בלבד.

16 ראו שפת אמת, שופטים (תרל"ט), עמ' 143-144.

17 אמרי אמת, משפטים (תרפ"ח), שמות, עמ' מח.

היחס לחילון: הוויכוח בין רא"מ מגור לראי"ה קוק¹⁸

גישתו של רא"מ, המתנה את גילוי האחדות בקיום תורה ומצוות, מתחדדת בהשוואה לתפיסת בן דורו ראי"ה קוק השונה ממנו ביחסו לתופעת החילון של החלוצים. רא"מ גילה עניין חיובי בשיבה לארץ ישראל, בנייתה ויישובה. הוא הרבה לבקר בארץ ישראל בין המלחמות, עודד את התיישבות החרדים בה וקרא לחסידים בעלי יכולת לעלות לארץ ישראל ולייסד בה תעשייה ומפעלים.¹⁹ הוא אף ראה את עצמו כתושב ארץ ישראל, ותכנן לחלק את זמנו וביתו בין ארץ ישראל לפולין.²⁰ אבל יחסו האוהד להתיישבות החלוצית הייתה מוגבלת לזו החרדית, והוא סירב לקבל את יחסו החיובי של רא"ה לחלוצים שעזבו את מסורת אבותיהם.

מחלוקתם של השניים מעניינת במיוחד, מכיוון שבבסיסה לא קיימת התנגדות לחזרה חומרית לארץ ישראל ובנייתה הפיזית, אלא התייחסות שונה לדרך שבה מתגלה האחדות בבריאה בכלל ובעם ישראל בפרט. נקודת המוצא המאפיינת את רא"מ וראי"ה כאחד היא אמונה באחדות פנימית של עם ישראל, תודעה המצויה בתורת ריא"ל, והיא עולה בקנה אחד עם חזונו של רא"ה שכידוע למד וחיבב את כתיבי השפת אמת' והגה בהם מדי שבת. רא"מ יכול היה לחוש קרבה יתרה להגותו של רא"ה, החותרת למציאת המהות הפנימית המשותפת. הפער ביניהם נעוץ ביישום היסוד השני - החתירה לאמת. מנקודת המבט הקוצקאית, יש להתנות את האחדות בקיום מצוות שכן זהו הנתב היחיד המאפשר לחשוף את הנקודה הפנימית. מבחינת רא"מ מוטעית היא נכונותו של רא"ה לשייך צעירים שעזבו את דרכי אבותיהם ל"אחדות" האומה: האחדות יכולה להתגלות אך ורק בקבוצה המגלה את האמת הרוחנית הטמונה בה. נאמן לתפיסה זו הקים רא"מ את תנועת 'אגודת ישראל' שקיבצה את שלומי אמוני ישראל, חסידים, ליטאים ויהודי גרמניה אנשי 'תורה ודרך ארץ' תחת קורת גג אחת. עם זאת, אליבא דרא"מ, אין ליישם את אותה פתיחות ואחדות גם בנוגע לאלו שאינם שומרי תורה ומצוות.²¹

18 על המפגשים ביניהם כותב הרמ"צ נריה בספריו. כן ראו ד' תמר, 'הרב והרבי - בין ראי"ה קוק לאדמו"ר הזקן מגור', י' הקלמן (עורך), לזבולון: עיון ומעש - אסופת מאמרים לזכרו של זבולון המר, ירושלים תשנ"ט, עמ' 214-220. על יחסו של רא"מ לעלייה לארץ ראו: י' אלפסי, 'רבי אברהם מרדכי אלתר מגור ויחסו ליישוב ארץ ישראל', מ' אליאב (עורך), בשבילי התחייה: מחקרים בציונות הדתית, כרך ב, רמת גן תשמ"ז, עמ' 119-132.

19 יחסו החיובי של רא"מ לעליית הציבור החרדי לארץ ישראל עולה ממכתבו: "בעזה"י ז' אייר על הספינה לבני וחתני יור"ח ד' עליהם יחיו - עתה הנני להודיעכם את השקפתי בענייני אה"ק - הנני שבע רצון מאוד בראותי כי יכולים גם לבוא אל המנוחה ולהתנהג שמה בדרכי היהדות כאשר הורנו אבותינו ואבות אבותינו. ומי אשר חננו השי"ת בהון יוכל בלי שום ספק למצוא שמה פרנסתו" (מכתבי תורה מאדמו"ר זצ"ל מגור, תל אביב תשנ"ז, מכתב קלט, עמ' רכה-רל).

20 במכתבו לרבי יצחק זעליג מסוקלוב הוא כותב: "אבקש מכ"ק לברר לי שאלה להלכה ולמעשה מי שיש לו שני דירות קבועים א' בארץ ישראל וא' בחו"ל והוא דר כן חצי שנה בא"י וחצי שנה בחו"ל ונשאלתי מה הדין עם תפילות היו"ט" (שם, מכתב מ, עמ' נח). בנושא זה הוא דן עם עוד מורי הוראה כהערת רצי' אברמוביץ, עורך מכתבי תורה מהאדמו"ר מגור. רבי ישראל זאב מינצבערג כותב: "ואדמו"ר מגור זצ"ל [רא"מ] חשב פעם לקבוע דירתו חליפות בשנה חצי שנה בא"י וחצי שנה בחו"ל ונשאלתי מאתו מה יהי' חובת המועדות אצלו" (שו"ת שארית ישראל, ירושלים תשכ"ג, סימן כו, עמ' מא). רבי אהרון וואלקין, אב"ד פינסק, כותב לרא"מ: "...במה דשאלנא מקמי' הלכה למעשה במי שרוצה לקבוע דירתו שנייה חודשים בארץ ישראל ושנייה חודשים בחו"ל..." (שו"ת זקן אהרון, אורה חיים, ניו יורק תשל"ז, עמ' טו-טז).

21 למרות זיקתם של ריא"ל ורא"מ לתורת חב"ד, בעניין הנהגת הציבור נפרדה דרכם מזו של אדמו"ר חב"ד. רא"מ פעל מבחינה ציבורית להשיג אחדות בין שומרי תורה ולאגדם במסגרת פוליטית גלויה,

בביקורו הראשון בארץ ישראל בשנת תרפ"א ניסה רא"מ, בשמה של האחדות, לפשר במחלוקת החריפה על רבנות ירושלים בין רא"ה לרב יצחק ירוחם דיסקין והרב יוסף חיים זוננפלד. במכתבו לבני ביתו בדרכו חזרה לפולין באונייה, הוא כותב:

הרה"ג ר' אברהם קוק שי' הוא איש האשכולות בתורה ומידות תרומיות גם רבים אומרים כי הוא שונא בצע, אולם אהבתו לציון עוברת כל גבול ואומר על טמא טהור ומראה לו פנים... ומזה באו הדברים הזרים שבחיבוריו²² והרבה התוכחתי עמו, אם כי כוונתו רצויה אבל מעשיו וכו' שנותן יד לפושעים כל עוד שעומדים במדרם ומחללים כל קודש... גם שיטתו בעניין העלאת ניצוצות הוא דרך מסוכן כי כל עוד שאינם שבים מפשע או הניצוצות אין בהם ממש ומביא בזה סכנה לנפשות טהורות ונקיות שיתחברו עי"ז לפושעים בכוח יפיותו של יפת ולכל הצדדים נצרך כעת שיבואו שמה חרדים להתיישב שם. מובן כי נצרך התאחדות לכל יראי ד' שמה, למען כי יוכלו העולים שמה להתרכז כראוי ולשמור היהדות לבלי להתערב עם השונים ולכן התקרבות השלום נחוצה ביותר ואם כי לא גמרתיו עוד אבל התחלה עשיתי...

כי אני שמעתי מהרה"ג ר' אברהם קוק שי' כי איננו לא ציוני ולא מזרחי, אולם בתור רב כולל מוכרח הוא לקרב בימין והוא יודע כי איש חרדי שיבוא שמה, עולה יותר מהתיישבות אלף חפשיים והנה מדברי הרה"ג אברהם קוק שי' תכירו מידותיו - כי הגם שרוב מאנשי העיר הקדושה והרבה מהרבנים עומדים על צדו, עם כל זה חולק כבוד להרבנים הזקנים.²³

תנועת 'אגודת ישראל'. אדמו"רי חב"ד, לעומתו, ששהו בתחומי השלטון הסובייטי, נזהרו מאחדות פוליטית, שמשמעותה עבודה גלויה וממילא מסוכנת. שורשיו של 'מוסד השליחים' המאפיין את חב"ד בימינו נעוצים בתקופה זו שבה נעשתה הפעילות בחשאי ובאופן פרטני ולא באופן כללי-לאומי, על ידי שליחים המגיעים לעיירה, בונים בה מקווה וממשיכים הלאה בדרכם. הקרבה בין תורת חב"ד לתפיסתו של רא"מ היא ביחס לתורה ומצוות. אחת מהנחות היסוד של תורת חסידות חב"ד היא שקיום מעשי של תורה ומצוות מביא את התיקון, כפי שכותב רש"ז: "ולא כמו שסוברים העולם שהעיקר הוא הלב שמשגיח תענוג ועובר בהתלהבות ואינו כן האמת רק העיקר הוא המעשה בלי תענוג והלב אינו כי אם סיוע בחינת גרפין" (תורה אור, פרשת חיי שרה, עמ' יז, ד"ה 'ויצא יצחק'), ועוד: "עקד שבזמן הזה... עיקר גילוי אלוקות הוא במצוות מעשיות שעושים" (סידור אדמו"ר הזקן, שער התפילה, עמ' כג). הנחת היסוד הזאת נשענה על כך שבזמנו רוב הציבור קיים מצוות וממילא זוהי עשייה דתית שכולם מסוגלים לה. המוטיבציה בקרב חסידות חב"ד להפצה - דהיינו "מבצעים" - נובעת מכך שעצם הקיום הטכני של תורה ומצוות גם ללא כוונה הוא הדבר הנדרש מכל פרט, ודרכו יושלם התיקון. בגור, לעומת זאת, קיום תורה ומצוות מאפשר את הגדרת הציבוריות והקהילתיות. לכן רא"מ הוא בר פלוגתא חריף של רא"ה קוק, העוסק גם הוא בענייני הכלל. בהקשר הזה אולי תתבהר תפיסת הרמ"מ שניאורסון שתהליך התיקון הושלם: "שדורנו הוא הדור האחרון בגלות" (תורת מנחם - התוועדיות, ניו יורק תש"ז, עמ' 202). ייתכן שהתרחבות מעגלי החילון הייתה בעבור הרבי סימן שתהליך התיקון בעולם המעשה כבר הושלם ולכן מצויה תופעה זו של חילון. ביטוי לכך אפשר לראות בהיגרו של ריי"צ, שהובא על ידי רמ"מ, שיש רק "לצחצח את הכפתורים" לפני הגאולה. תיקון עולם המעשה כבר אינו תנאי להופעת הגאולה. תפיסה זו של סיום התיקון במציאות של חילון ומודרנה, יותר משהיא קריאת העתיד, היא משקפת הבנה מפוכחת של המציאות בהווה.

22 רא"מ רומז למובא בספרו של רא"ה אורות שנדרפס בתרפ"א. רא"ה קוק ספג ביקורת קשה על ספרו, בין השאר על דבריו שבשבח ההתעמלות או נפש פושעי ישראל. ראו אורות, ירושלים תשכ"ג, 'אורות התחיה', פסקה לד, מג, מה.

23 טענה היסטורית מפתיעה זו של רא"מ מצדיקה את דברי רא"ה עצמו: "והנה כל העניין הוא בא מתוך קנאה בכבוד והשפעה אשר חנני ד' כי הרב דיסקין רצה בהתמנות של הרבנות פעה"ק ומשרתיו ועושי רצונו בזה ולא עלתה בידם מפני המיאון של הציבור בכללו ואנוכי מפני כך עכבתי כמה

רא"מ נהג בראי"ה בכבוד רב ובכך דחה את השמועות שנופצו בהו"ל על היותו מודרני יחסית. אבל הוא גם תיאר את הוויכוח המהותי ביניהם ביחס לתנועה הציונית החילונית. רא"מ לא יכול להזדהות עם גישת ראי"ה, המרחיב את גבולות האחדות ומכיל בתוכם את אלו שאינם שומרי מצוות. מבחינתו, כל עוד הצעירים מבטלים תורה ומצוות כחלק מתפיסתם האידאולוגית, גם אם מגמתם היא דאגה לשלומם ורווחתו של עם ישראל, הם אינם נכללים באחדות הפנימית. תביעתו מראי"ה לוותר על דרכו אינה בשם האמת אלא בשם האחדות, הכוללת בתוכה את משמרי המסורת ולא את היוצאים מגדריה.²⁴ ביטוי לביקורת רא"מ על תפיסתו של ראי"ה אנו מוצאים בדרשתו בירושלים בשנת תרפ"א:²⁵

אומרים על הרשע ואף אתה הקהה את שיניו והלא צריך לקרב גם אותו כדאיאת לעולם תהא שמאול דוחה וימין מקרבת, אלא שפסח מצרים הוא השורש של האומה הישראלית, ואם בזמן כזה אינו נפעל לשוב אין לו תיקון חלילה...²⁶

התנסחותו של רא"מ ייחודית, שכן הביטוי "השורש של האומה הישראלית" איננו מצוי בשפתו או בכתיבת אביו ריא"ל. ואולם ניסוח לשוני זה רווח בשפתו של ראי"ה, וכפי הנראה נשא רא"מ דרשה זו בפני חסידיו בירושלים בהשפעת פגישתו קודם לכן עם ראי"ה והדיון שניהל עמו בסוגיה זו. בדרשתו הוא הסביר לשומעיו את טענתו המרכזית כנגד גישתו של ראי"ה, שהשתמש ביד ימין כדי לקרב את החלוצים בשל מסירות נפשם על ארץ ישראל. שלא כמוהו סבר רא"מ שאין די במסירותם כדי לשייכם לאומה הישראלית, מכיוון שאחדות מותנית בקבלת עול תורה ומצוות. הוא ניסח את ביקורתו באמצעות שימוש בשפתו של ראי"ה, אבל מסקנתו שונה.

ביטוי נוסף ליחסו הביקורתי של רא"מ אפשר לראות בדרשה שנשא בביקורו בארץ ישראל בניסיון נוסף לפשר בנושא הרבנות:

פושעי ישראל שמלאים מצוות כרמון וכו' רקנין שבך על אחת כמה וכמה, והנה לפי פשוטו אין הכוונה לפושעי ישראל הרקנין בלא תשובה דלמה לא

חודשים ולא קיבלתי את הכתב רבנות שחששתי לכבודו בייחוד מפני זקנותו המופלגת וכבוד אביו הגאון מבריסק זצ"ל... " (אגרות ראי"ה, ד, ירושלים תשמ"ד, איגרת אס"ו, עמ' עח). ראו גם איגרת אצ"ו מתאריך אד"ש תרפ"א. הרצ"פ פרנק, לימים רבה של ירושלים, כותב לראי"ה קוק בי"ג בטבת תרע"ט: "הגר"ד נ"י (הרב מבריסק) הגיד לי שיש לו קפידא עלי על זה שלא הייתי לו לעזר להסב את הרבנות אליו, אבל האמת אהוב מן הכול והוא לא ידע ואינו מרגיש כי לזקנותו רוב דבריו נחתכים עפ"י עצת סופריו הנערים... וכל מי שהוא רוצה לראות בשכלולה של עיר קוד"ת הלא יבין כי מוכרח לבחון באיש שאין דעתו נמסרת בידי אחרים" (אגרות ראי"ה, ג, ירושלים תשכ"ה, נספחים, איגרת י"ב, עמ' שו). תיאור שונה ומגמתי ראו כאן: ספר מרא דארעא דישאל, לוקט והובא לביה"ד ע"י י"מ סופר, כתב וערך מ"מ גערליץ, ירושלים תשס"ג, חלק ב, פרשת הרבנות.

24 רא"מ ציפה שראי"ה יתפשר למען השלום בחברה החרדית, בשל תפיסת האחדות, ואילו ראי"ה חשש מפגיעה באחדות האומה הכוללת את היישוב החדש בארץ ישראל. רא"מ חזר על בקשתו בביקורו בארץ ישראל בשנת תרפ"ד עם משלחת הרבנים וכן במכתביו: "ידידי הרה"ג חו"ש כו' כקש"ת מ' אברהם יצחק הכהן שליט"א הנני לברכו בכוח"ט... והנני מבקשו לקנות השלום גם במחיר רב לפי השקפתו כי יהי' מזה כבוד שמים למרבה" (מכתבים ואגרות קודש מאוסף יחיאל בן ציון פישאקה, ניו יורק תשס"ג, עמ' 48). ראו גם מכתבו של חתן הרא"מ, רבי צבי חנוך העניך לוויזן אב"ד בענדין, הובא לרב זוננפלד: "כאשר ב"ה השלום מתקרב נא אבקש ואחנן בכל לב לפני כק"ת אשר בכל עוז יתאמץ להשלים השלום ויהי' קידוש השם" (שם, עמ' 102).

25 אמרי אמת, פסח (ירושלים תרפ"א), ויקרא, עמ' לד.

26 ריעין זה מופיע בניסוח ראשוני קודם לכן. ראו אמרי אמת, ויקרא (תרס"ה), ויקרא, עמ' כה.

ישלוט בהם אור של גיהנום, אך הכוונה עם תשובה וזה מגין עליהם מאור של גיהנום...²⁷

תפיסת רא"מ, שלא ייתכן שישנם באמת פושעים המלאים מצוות כרימון, מבטאת היטב את ביקורתו על גישת רא"ה הנותן לחלוץ כופר במצוות "הכשר" משום שהוא מקיים את יישוב ארץ ישראל במסירות נפש. הנחתו של רא"מ היא שפושע בהנהגותיו איננו פטור מעונש; הדרך היחידה לתקן את דבריו ומעשיו היא על ידי תשובה מעשית, וזו תאפשר לכלול אותו אחר כך באחדות הפנימית.²⁸

השינוי ביחס לצעירים בחצר הרבי מגור

תפיסת האחדות בעולמו של ריא"ל מותנית במחויבות לתורה ומצוות, ורא"מ בנו המשיך את דרכו בכך. כדי לממש את משנתו החינוכית במציאות המורכבת בימיו, שבה פעלו תנועות חברתיות וסוציאליסטיות, הוא השתמש ביסוד הקוצקאי המצוי בתפיסתו החסידית. המחיר של גישתו החינוכית היה טשטוש האחדות לטובת חדות וביקורתיות. רא"מ בחר במודע בהדגשת הממד המפריד, מתוך הבנה שרק דרכו תיתכן בסופו של דבר אחדות פנימית של ממש.

כדי להבהיר את דבריי אפתח בתיאור הפער שהתרחב באותם ימים בין דור ההורים לבניהם הצעירים - שוני תרבותי שהביא לידי כך שרבים מבני הנוער כבר לא נדרשו לדעת אבותיהם או רבותיהם, ופעלו כראות עיניהם.²⁹ הנוער חש שהוא יודע למה הוא זקוק, והפתרונות שהוא הציע לא עלו בקנה אחד עם אורח החיים של אבותיו. תופעה זו מרומזת בדברי רא"מ על עמלק: סמל הרע ושורשו אינם מתוארים ככפירה או קרירות בעבודת ד', כמובא אצל אביו ריא"ל, אלא הם מאופיינים בעזות וחוצפה המתבטאות בכך שהוא הראשון היוצא להיאבק כנגד ישראל. וכך הוא כותב:

שעמלק ימ"ש שהוא הכלב הוא עזות פנים כדכתיב והכלבים עזי נפש והוא התאמץ כנגד כלל היהדות מנפש עד יחידה... ולכן אחר כך כשגברו עליו הרויחו כל ה' כוחות שיהיו יכולים להיות פושט צורה ולובש צורה.³⁰

בעיני רא"מ, התכונה המאפיינת את עמלק היא עזות וחוצפה ולא קרירות ובינוניות. ייתכן שפרשנות זו היא תגובה לתופעה הרווחת בימיו של דור צעיר המוכן להתמסר לאמידות חברתיות או ציוניות ומתנגד בלהט וחוצפה למסורת אבותיו, בתואנה שהיא

27 אמרי אמת, תצוה (טבריה תרפ"ד), שמות, עמ' סה.

28 בדרשה נוספת כותב רא"מ: "בני ישראל הרגישו בעצמם קדושה גבוהה ורצו להגיע למדרגה הכי גבוהה ולהישאר בקדושה, אף על פי שיעסקו בדברים מכוערים בבחינת יכול כמוני. אבל האמת היא שלעסוק בדברים מכוערים ולהיות יהודי זה לא יכול להיות..." ראו אמרי אמת, שמות (ירושלים תרצ"ו), שמות, עמ' קטו ע"ב.

29 דוגמה לפער ראו בתיאור הזה: "הייתי אז בן 11 ועוד למדתי חצי יום בתלמוד תורה. בשבת אחת אחר הצהרים בדרך לתנועה (פעם ראשונה!) עברתי במקרה על יד הבית של ר' זכריה וייצמן הגבאי הראשי מתלמוד תורה. הוא ראה אותי הולך לכיוון מועדון 'גורדוניה'. זה היה מספיק כדי להדיחני מתלמוד תורה. הגבאי הזה בא כל שבוע לבדוק מה למדו הילדים במשך השבוע, כבואו בפעם הזאת ולאחר שפתח את הדלת הצביע עלי ואמר בכעס: 'אתה עוכר ישראל, החוצה! יצאת לתרבות רעה, אין מקום בשבילך בתלמוד תורה...' אמנם רציתי לומר דבר מה אולם הוא לא רצה להקשיב לי. התחלתי לבכות" (ח' ברונפלד, בנתיב התלאות לארץ ישראל - סיפורו של ניצול השואה מגיא ההריגה, תל אביב תשנ"ט, עמ' 24-25).

30 אמרי אמת, פורים (תר"ע), שמות, עמ' פא.

מיושנת ולא רלוונטית. כדרכם של חסידים, תיאור תכונת הרע כעזות המביאה לידי פריקת עול מצוות, מלמד גם על דרך התיקון הראויה, היינו שימוש בעזות עצמה בקדושה כדי להביא דרכה להתחדשות פנימית:

באיש ישראל יש עזות דקדושה היינו שמקרב עצמו אל הקדושה אף שיודע שאינו שייך לזה... איתא הוי עז כנמר ואיתא ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו, זו היא עזות דקדושה ולהפך עמלק הוא כולו גשמיות ואין לו בוש... ישראל לוקחים העזות אל הקדושה.³¹

ההתמודדות עם תכונת העזות המאפיינת את עמלק נעשית על ידי ניצולה לעבודה דתית, "עזות דקדושה", בלי לחשוש מהסביבה. רא"מ נתן בדרשתו לגיטימציה לעבודה אישית מתבדלת, שאיננה נראית נורמטיבית גם מנקודת מבט דתית רגילה. הוא מבחין בין עזות עמלק, המותירה את האדם בטבעו החומרי, ובין עזות בקדושה המביאה לעבודת ד'.³² העמלקיות היא חוצפתם ועזותם של דור הצעירים המבטלים את מסורת אבותיהם. המענה לכך הוא שימוש בעזות לטובת עבודה דתית מאומצת, ללא נכונות להשלים עם בינוניות דור ההורים, סגנון המשתלב היטב בדיוקן הקוצקאי ההיסטורי, הספוג בתרבות הרוחנית של חסידי גור.

ראשית קצירכם היינו שהלקיחה הראשונה צריכה להיות עם כל הכוחות וזה הוא השבח של בני ישראל שנמשכים לד' בימי הנעורים... היינו לקחת את אש ההתלהבות של ימי הנעורים... וזהו מחיית עמלק על ידי האש... ועל ידי משהו אמת ביהדות, נדחים אלפי הסתרות.³³

בקטע זה, המוקדם יחסית מבחינת התאריך שלו, רא"מ מקשר בין הלהט של הדור הצעיר ומסירות נפשו, "אש ההתלהבות", ובין ההתמודדות עם מחיית עמלק הנעשית על ידי אש. עמלק מצטייר בקטע זה כגורם המקרר בעבודת ד', והמאבק עמו הוא על ידי התלהבות והתמסרות מחודשת. נקודת האמת המצויה בבסיס תפיסת חסידות גור, ממשיכת קוצק, תוכל להתממש על ידי צעירים נלהבים המסוגלים להתמסר לעבודתם ולהגיע לדרגות גבוהות. ההשלכה המעשית של קבלת תכונת העזות הנפשית מתבטאת במתן לגיטימציה לאופי הדומיננטי והתוסס של בני הנוער החסידי, המתנערים מבינוניות, בורגנות ואפרוריות. רא"מ הבין שדרך ההתמודדות עם תופעות החילון של הנוער איננה חינוכו למסורתיות, אלא שימוש בעזות לטובת קדושה ותיקון, עבודה רוחנית מאומצת המנצלת את מסירותו ואת התלהבותו של הנוער לעבודת דקות.³⁴ פועלו הציבורי והפוליטי של רא"מ דרש ממנו עבודה משותפת ומתואמת עם רבנים ואנשי ציבור בני דורו, אורך רוח וסובלנות כלפי תנועה פוליטית המכילה זרמים שונים. כד בכד הוא אפשר בחצרו התנהלות חברתית שונה לחלוטין. מתן היתר לחזרה חלקית

31 אמרי אמת, זכור (תרע"ד), שמות, עמ' עד.

32 ניסוחים נוספים ראו באמרי אמת, פורים (תרצ"ב), שמות, עמ' ק ע"ב; פורים (לא ידועה השנה), שמות, עמ' קג ע"א-ע"ב.

33 אמרי אמת, ויקרא (תרס"ח), ויקרא, עמ' ב ע"ב.

34 "אולם עובר ד' אמיתי צריך תמיד לחדש, איש ישראל איפוא שהוא צריך תמיד להתעלות ואפילו במילי דקדושה ויראת שמים צריכים גם כן לחדש תמיד ואם לאו נעשה הדבר רגילות... הטבע מתנגד לקדושה ולכן נקרא העולם כן על שם העולם שהקדושה נעלמת בו..." (אמרי אמת, שמות [תרפ"ט], שמות, עמ' נח ע"ב).

לעולמה של קוצק ההיסטורית, עולם הכולל בחובו עזות וחוצפה, הביא לפילוג בין הדור הצעיר לציבור המבוגר, עד כדי התארגנות בקבוצות עצמאיות, הקוראות תיגר על המבנה החברתי המסורתי.³⁵ דוגמה לכך אפשר לראות בתיאור המובא בספר ביוגרפי פרי עטם של חסידי גור:

היו מזקני החסידים שלא ראו בעין יפה את "החסידות של הצעירים", ובעיקר של בחורים ונערים שהיטיבו להידחק מהמבוגרים מהם, והקיפו את האדמו"ר בתפלתו ובשולחנותיו...³⁶

תיאור מעניין נוסף מובא בספרם האוטוביוגרפי של אברהם סורסקי ואברהם מרדכי סגל:

רבינו זצ"ל לא התחשב בעובדה שחלק מותיקי החסידים לא ירדו לסוף דעתו ולא הבינו מה ראה להפוך ולשנות סדרי עולם: מאימתי בגור נעשו הצעירים מיוחסים?! בגלוי הראה חיבתו המיוחדת לאותם פרחי חסידות באופן בולט למדי, כגון הוראתו להניח לבחורים לעמוד בשורה אצל ה"שולחן" - דבר שלא היה נהוג בימי ה"שפת אמת" וקודמיו - ולכבדם ביין לשתות לחיים. הציבור התפעל מאד כאשר בשמיני עצרת קנה הרבי "הקפה" במיוחד עבור הבחורים שבאו לחג...³⁷

רא"מ הבין שהואיל ותכונת העזות היא מציאות קיימת בקרב בני הנוער, ממילא יש לנצלה ולא להיאבק בה ולדחותה. הבנה זו הייתה אחד הגורמים לפריחת חסידות גור. צעירים רבים מצאו את מקומם בחצר גור בשל יחסו האישי של רא"מ ונכונותו

רא"מ הבין שהואיל ותכונת העזות היא מציאות קיימת בקרב בני הנוער, ממילא יש לנצלה ולא להיאבק בה

להיות קשוב להם ולעולמם הסוער, התנהלות שעיצבה את חיוניותה הייחודית של חסידות גור בין המלחמות. שינוי זה אמנם צרם לחסידים מבוגרים רבים, שהביטו מעט בזלזול בצעירים, שעדיין לא עיצבו את עולמם הרוחני וכבר מתעסקים בנושאי חסידות. הם התפלאו על

שרבם אינו מוצא זמן כשבילם אבל הוא פנוי לבעיותיהם של הצעירים. ואולם רא"מ, בתהליך מכוון ומודע, תמך בהתארגנות צעירים המלוכדים יחד, מתוך הבנה שהימנעות מהבניית אופציה זו תביא לידי כך שרבים מהם יימשכו לתנועות פוליטיות חילוניות. חשש זה הניע את הרבי לפנות אל הדור הצעיר כאל קבוצה העומדת בפני עצמה, ללא תיוכם של החסידים המבוגרים ודור ההורים.

35 על העיסוק בחינוך הדור הצעיר בפולין, ראו ש' מירסקי, מוסדות תורה באירופה בכנינם ובחורבנם, ניו יורק 1965; א' סורסקי, מרביצי תורה בעולם החסידות, ח חלקים, בני ברק 1989; מ' וונדר, 'ישיבות גליציה', מוריה, יח, 3-4 (טבת תשנ"ב), עמ' 37-40; ש' שטמפפר, 'ישיבות חסידיות בפולין בין מלחמות העולם', ע' אטקס ואחרים (עורכים), במעגלי חסידים, קובץ מחקרים לזכרו של פרופ' מרדכי וילנסקי, ירושלים תש"ס, עמ' 351-376. רא"מ צידד בהתלהבות הצעירים, ובוה הוא נבדל מאביו ריא"ל, ששיבח את המבוגרים: "ושבח הזקנים הוא בזה שיש להם ישוב הדעת שלא להתפשט ההתלהבות יותר מדאי" שפת אמת, בהעלותך [תרמ"ג], עמ' 91. רא"מ בנו, בדרשה זהה, ראה ערך בהתלהבות "בעניני יהדות" (אמרי אמת, בהעלותך [תרפ"ז], במדבר, עמ' עד). וראו בית ישראל, בהעלותך (תש"י), עמ' לו.

36 י"ל לזין, אדמורי"י גור, ירושלים תשל"ז, עמ' 94-95.

37 א' סורסקי, ראש גולת אריאל, חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' רטז.

תיאורו של הרב שמעון הוברבאנד, מכותבי ארכיון 'עונג שבת' בגטו ורשה, מוסיף להבנת דיוקן העזות של חסידות גור. אמנם כתיבתו על חסידות גור מסויגת וביקורתית, ביטוי לתפיסת עולמו שמקורותיה שונים משל חסידות גור,³⁸ אבל אפשר ללמוד ממנה על מקומם המרכזי של בני הדור הצעיר בחצר חסידות גור ועל תופעת העזות שאפיינה אותם:

שלוש כיתות היו בין בחורי גור "חריפים", "שמאליים", ו"צעירי אגודת ישראל" – "פועלי אגודת ישראל". שמונים אחוז מבחורי גור נמנו על ה"חריפים". מפקד עמד בראש ה"חריפים" שבכל שטיבל, ומפקד כל המפקדים – ר' ישראל³⁹ בנו של האדמו"ר מגור.⁴⁰ וכך היה מנהגם של ה"חריפים": בכוקר בכוקר בא הבחור לשטיבל שלו וישב ללמוד עם חברו, היה גם מי שהעביר את הזמן בשיחה בטילה בענייני פוליטיקה, קהילה ורבנים, האדמו"ר. ברם, היו גם כאלה שישבו ולמדו ברצינות. עם גמר השיעור עמדו לתפילה שנערכה בקולות וברקים ולעתים בלי מחשבה וידיעה. ללכת הביתה ולטעום טעימה לאחר התפילה נאסר עליהם אלא היו שולחים את חבריהם הצעירים להביא להם את הארוחה מבית הוריהם. כל צעיר הביא אוכל לבחורים אחרים כל הארוחות המובאות נתחלקו בין כל הבחורים חלק כחלק ולא ניכר שוע לפני דל.

סיימו את ארוחתם יצאו ב"ריקוד", יש והתפרקו לאחר מכן על הספסלים כשארדרם למראשותם וחטפו שינה קלה. אחרים ישבו ללמוד את השיעור שלהם ולמדו בהתמדה, רוב הבחורים פתח את הגמרות אבל לא כדי ללמוד אלא להעביר את הזמן בשיחה בטלה גם ארוחת צהרים הובאה להם מביתם על ידי הצעירים וגם זו נתחלקה ביניהם חלק כחלק. כמנהגם בשתי הארוחות כך מנהגם בארוחת הערב, בבתי הוריהם שוהים היו זמן מועט בלבד, מן השעות המוקדמות של הבוקר עד שעה מאוחרת כלילה בילו ב"שטיבלך". עם אמותיהם

38 הרב הוברבאנד נולד בעיירה חניצין והתחנך אצל סבו, הרבי מחניצין – הרב חיים שמואל הלוי הורביץ – בדרך חסידית הממשיכה את מסורת רבי אלימלך והחווה מלובלין ולא כדרך של קוצק ופשיסחא. הרבי מחניצין היה גם סבו של הרבי מאוז'רוב, רבי משה יחיאל אפשטיין, מחבר ספרי באר משה ואש דת, שכיניו לאחר השואה היה אוז'רוב חניצין. בהקדמה לספרו אש דת, חלק א (ניו יורק 1950), הוא מתאר את ייחוסו של זקנו עד החווה מלובלין ותלמידו רבי קלנימוס בעל 'המאור ושמש', מאבותיו של הר"ק מפיסצ'נה.

39 רבי ישראל אלתר מילא לאחר פטירת אביו בשנת תש"ח את מקומו בהנהגת חסידות גור. על דמותו ראו א' סורסקי, פאר ישראל, ירושלים, חלק א – תשנ"ח, חלקים ב-ג – תשס"ב. עדות על נוכחותו בקרב צעירי החסידים ראו אצל חנוך שמחה ברסלר הכותב בספרו כך: "השפעתו והכוונתו הרוחנית של הבית ישראל הייתה כידוע פרושה בפולין למרחקים לקרובים ולרחוקים, והיה מדרים הגדול ומכוון דרכם של רבים מבין הבחורים והאברכים שהסתופפו בצל אביו מרן אמרי אמת" (אש תמיד: החסיד שלא נכנע, ירושלים תשס"א). עיסוקו הנרחב בשמירת הברית ובספירת היסוד גם הוא ביטוי לענייני הרב בנוער ובגדילתו בקרושה. על כך ראו דברי הר"מ שטרנבוך, ראב"ד העדה החרדית: "ואגב אכתוב כלל גדול שגילה לי אז האדמו"ר זצ"ל בעניין החומרות שמחמיר לעצמו, ואף שביקש ממני לשמור הדברים בסוד מ"מ כעת לאחר פטירתו אין צורך עוד להסתיר הדבר, וגילה שבצעם משתוקק מאוד להחמיר לעצמו ככול הדעות ושיטות וחששות והוא מוכן ומוזמן לכך, רק מאחר שמצוי שמנהגיו מתגלים לחסידיו אפילו אם משתדל להסתירם, ורבים נוהגים כן אחריו, לכן הוא שוקל תמיד אם כדאי לו להחמיר אפילו לעצמו... וסיים אז שבחר לעצמו כלל גדול, שיעקר החומרות וסייגים ברורו של משיח הוא בתיקון מידת היסוד ובוהו הוא דווקא המחמיר מאוד, ובוהו לא אכפת לו אף שחלק ניכר לא יוכלו לעמוד בו, שזהו העיקר ברור" (מועדים וזמנים, חלק ו, מסכתא ביצה, סימן קמג, עמ' נ-נא).

40 ראו סורסקי, פאר ישראל, חלק א, עמ' סא, הערה 4.

ואחיותיהם לא היו מדברים כלל, ועם אבותיהם מילים ספורות בלבד. גם בשבתות ובחגים היו אוכלים – אם לא אצל האדמו"ר ב"שטיבל" בחברותא... המפקדים חנכו את הבחורים לעזות ולחריפות, לא לשאול לדעת אחרים, לא להתבטל בפני גדולים ואפילו לא בפני זקנים בעלי זקני שיבה. פונים היו לכל אדם בלשון אתה ולא בלשון רבים... בחור מן החריפים אסור היה לו לעסוק במלאכה או במסחר כל שהוא. בחורים עניים התפרנסו ממה שחילקו להם חברים בני עשירים ומנדבות שאספו אצל החסידים האמידים. גם היוצאות הנסיעה אל האדמו"ר בשביל הבחורים העניים נעשו מתרומותיהם. הבחורים ב"שטיבלך" של האדמו"רים האחרים היו מעורבים יותר עם הבריות אכלו בבתי הוריהם דיברו עם אמותיהם ואחיותיהם לא היו עזי פנים הדרו פני זקן וגם למדו יותר, אולם בסעודות ראש חודש, ימי הילולא, ימי פגרה וסעודות מלווה מלכה, נהגו כמו בחורי גור...⁴¹

תיאורו של הרב הוברבאנד, שנספה בימי השואה, מלמד על קבוצות צעירים חסידיים המהוות מעין קהילה עצמאית, המתחלקים עם חבריהם בכל מה שיש להם. מידת העזות אפינה צעירים אלו והיא ביטאה את חוסר רצונם להשתייך לחברה החסידית המבוגרת. תופעה זו נוסדה ועוצבה ואף קיבלה לגיטימציה מאת רא"מ, שמינה את בנו רבי ישראל להדריכם. מציאות זו הייתה מבחינת רא"מ דרך לנתב את הלהט שאפיין את הנוער לעשייה דתית.⁴²

חבורות הצעירים: בין הנעשה בחצר גור לתפיסתו החינוכית של הרבי מפיסצ'נה

הרעיון להקים חבורות חסידיות מוכר כיום בעיקר בזכות ספריו של הרבי מפיסצ'נה, רבי קלונימוס קלמיש שפירא (הר"ק). דומה שיוזמתו החינוכית היא תגובה לנעשה בחסידות גור. השוואה בין דפוס החבורות שעודד וטיפח רא"מ בחסידות גור בתקופתו לדיוקן ה"חבריא" העולה מכתבי הר"ק יש בה אפוא כדי ללמד רבות על חבורות גור ופעילותן.⁴³

41 ש' הוברבאנד, קידוש השם: כתבים מימי השואה (מתוך ארכיון רינגלבלום בגטו ורשה), תל אביב תשכ"ט, עמ' 76-77.

42 גם רא"ה מתייחס לחוצפה בצורה חיובית, אבל שלא כרא"מ, הוא רואה בעצם החילון תהליך המבטא את החוצפה ויש בו ממד חיובי ומחדש. הוא זוקף אותה גם לטובת החלוצים והחילונות בכללותה, ובכך תפיסתו שונה שינוי מהותי מו של רא"מ, הרואה במתכונת החילונית עמלקיות גרידא. ראו דבריו אלה: "בעתותי גאולה מתגברת חוצפה וסער מתחולל והולך וזועף" (אורות, ירושלים תשכ"ג, 'אורות התחייה', פסקה מה, עמ' פה). חוצפה נובעת מתמורה היסטורית, חזרה לאוטנטיות ועצמיות, ואילו ההלכה מבטאת עול ומחויבות. שילוב ביניהן הוא נכון, אבל הוא מצריך תהליך הדרגתי. ראו לדוגמה דבריו של רא"ה שם, עמ' סב.

43 את היוזמה לייסד קבוצות צעירים עובדי ד' אפשר למצוא גם במסגרות אחרות, לדוגמה אצל רי"ל אשלג בירושלים, ר"א ראטה מהונגריה וכן חסידי ברסלב בפולין ובארץ ישראל. על הר"ק כתבו רבים, למשל בן רוור ר' הלל צייטלין, 'אדמו"ר - אמן פדגוג', ספרן של יחידים, ירושלים תש"מ, עמ' 241-244. ספרו של נחמיה פולן סוקר את קורות חייו והגותו של הרבי ואת דרשותיו בגטו ורשה. ראו: *The Holy Fire: The Teachings of Rabbi Kalonymus Kalman Shapira, the Rebbe of the Warsaw Ghetto*, Northvale, N.J. and Jerusalem 1994. ראו גם עבודת הדוקטור של צבי לשם על תפיסת הר"ק את עבודת ד' החסידית לפני השואה: 'בין משיחיות לנבואה על פי האדמו"ר מפיסצ'נה', אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ו. תודתי נתונה לו על שנתן לי עותק מעבודתו. על

שאיפתו של הר"ק הייתה חידוש פניה האישיים של התנועה החסידית, על ידי קבוצות ראשוניות מלאות חיוניות, התלהבות והתמסרות. הבניית קבוצות אלו עומדת בבסיס הרעיון המרכזי בספריו, שבהם הוא פונה ישירות אל בני הדור הצעיר וקורא להם ליצור קבוצות השתייכות של צעירים חסידיים, המגובשות סביב התעלות ורוחנית ותיקון המידות. הר"ק ראה חשיבות רבה בארגון קבוצות אלו, ואף כתב שהתחדשות החסידות מותנית בהקמתן: "אי לזאת הנני מציע בזה שתעשו כתות, כתות, חברייא קדושה לחסידות".⁴⁴ פנייתו של הר"ק אל הצעירים נבעה מכמייתו להתחדשות ורוחנית, שבה הוא ראה את המפתח לגאולה. מלבד זה הוא ניסה לחבר בין העולם הישן ובין בני הנוער שחיפשו את דרכם באותם ימים. בדומה לרא"מ מגור הוא לא התכחש לשוני המשמעותי בין הדורות, אלא עמל להבינו וראה את היתרונות שיש בדור הצעיר. מבחינה זו מעברו מהעירייה פיסצ'נה אל העיר הגדולה ורשה והקמת ישיבה שם מבטאים את ההבנה שהגיע אליה שמתפקידו כרבי קלסי בעירייה לא תצמח הישועה. התמורה תתחולל דרך חינוך הדור הצעיר הנמצא בעיר הגדולה וניתובו ליצירת שינוי בתוך היהדות החסידית.

ספרו הייחודי של הר"ק, **חובת התלמידים**, שהודפס בשנת תרצ"ב בוורשה,⁴⁵ הוא ביטוי לז'אנר חדש של כתיבה חסידית. הספר, שלא כמו שאר ספרי חסידות הערוכים סביב פרשיות השבוע, פונה ישירות אל הקורא הצעיר, ויש בו ניסיון ראשוני להתוות דרכים ונתיבים ייחודיים המיועדים לצעיר היהודי. בפתח הספר כתב הר"ק הקדמה מיוחדת שכותרתה "שיח עם המלמדים ואבות הבנים", ובה הוא מבהיר ששונות דרכי החינוך בימיו מאלו שהיו נהוגות בדורות הקודמים. בכך הוא גם מצדיק את חשיבותו ספרו, הפונה ללא תיווך המבוגרים ישירות אל הצעיר, פנייה לא מקובלת בחברה מסורתית שיש בה היררכיה טבעית. בהקדמה הוא אינו מרחיב בסיבות לכך אלא כותב שאין להתעלם מהתמורה שבדור: "שהנוער קם וחושב את עצמו לאיש בטרם בא מועדו.

דרשות הר"ק בימי השואה ראו מ' פייקאז, **התעודה החסידית הספרותית האחרונה על אדמת פולין - דברי הרבי מפאסצ'נה בגטו וארשה**, ירושלים תשל"ט. על הדרשות בגטו ראו א"י תידור באומל, 'אש קודש - ספרו של האדמו"ר מפאסצ'נה ומקומו בהבנת החיים הדתיים בגטו וארשה', ילקוט מורשת, כט (ניסן תשמ"ג), עמ' 173-187; א' שביד, 'הסנה בוער באש - והסנה איננו אכלו' (דרשות ת"ש-תש"ב של האדמו"ר מפאסעצנה)', **בין חורבן לישיעה**, תל אביב 1994, עמ' 105-154; א' פרכשטיין, 'קול ד' באש: דרשות רבי קלונימוס שפירא, האדמו"ר מפאסצ'נה, בגטו וארשה', י' ברטל וי' גוטמן (עורכים), **קיום ושבר**, כרך ב, ירושלים תשס"א, עמ' 143-157.

⁴⁴ **הכשרת האברכים**, פרק יא, עמ' קמה.

⁴⁵ "קונטרס חובת התלמידים חברו כבוד קדושת איוננו מורנו ורבינו הה"צ בוצינא דנהורא חסידא ופרישא עטרת ראשנו בנש"ק וכו' בקש"ת מוהר"ר קלונימוס קלמיש שליט"א..." ספריו הנוספים נתגלו לאחר המלחמה והודפסו על ידי ועד בראשות אחיינו וממלא מקומו, ר' אלימלך שפירא זצ"ל, בהתאם לצוואת הרבי משנת תש"ג. הקונטרס הראשון שנכתב היה **בני מחשבה טובה**. כהערת ידידי הרב ד"ר צבי לשם, כנראה הר"ק חשש להרפיסו, לכן בתחילה הוא שלח העתקים ממנו לאחיו האדמו"ר החלוץ, רבי ישעיה שפירא, לחסידיו ולמקורביו ובחן את תגובתם. יצחק גרשטנקורן מתאר את כתבי הרבי שנפוצו בין יחידים סגולה בספרו **זיכרונות על בני ברק**, ירושלים תשל"ב, עמ' קח-קי. רעיון שלו שצונזר ולא הוזכר שנית בספריו - אולי לנוכח ביקורת מצד קוראיו - הוא יחסו המקל להגשמה כדעת הראב"ד החולק על הרמב"ם. ראו **בני מחשבה טובה**, עמ' 19, 22, 25. ניסוח דומה לזה ראו בהכשרת האברכים, עמ' שכו. מעניין שאצל ראי"ה קוק ישנו תיאור דומה בקבצים שלא הודפסו, **שמונה קבצים**, ירושלים תשנ"ט, קובץ א, עמ' י. אף שבעולם המחשבות אפשר להציג כל רעיון, כל עוד אין לו השלכות מעשיות, בקטע אחר מבהיר הראי"ה כי תפיסה הפוסלת מחשבה או דעה היא עבודה זרה. ראו **אורות**, ירושלים תשכ"ג, עמ' קכט.

לא השערה בדויה אנו אומרים בזה... ולא את הטעם והסיבה באנו בזה לבאר, למה קם הנוער, אבל כך היא העובדה...⁴⁶

הר"ק קורא למחנכים ולהורים להבין ולהפנים שהמציאות החינוכית השתנתה. הנוער איננו מוכן עוד לקבל את מרות הוריו אלא רוצה להזדהות עם המעשים שהוא עושה: "לא די ללמד את הנער רק שחובה עליו לשמוע לקול המחנך ותו לא, כי לא יועיל בזה בלבד... העיקר הוא להכניס בלבו דעה זו שידע שהוא, הנער בעצמו, הוא עיקר המחנך". אמנם הר"ק מודע לכך שאין זה מקובל בעולם החסידי לשלב נוער צעיר בעבודת ד' חסידית, אבל לדעתו המציאות תובעת שינוי זה.⁴⁷ הוא סובר שיש יתרון בתופעת ההתבגרות המהירה של הצעירים, מכיוון שיש בה סיכוי לעורר מחדש את החסידות מתדרמתה, ואלה דבריו: "פעולות הנפשיות של החסידות נתמעט... אבל עיקר גדול מהחסידות שחדל לגמרי... הוא החבריא הקרושה!"⁴⁸ חידושה של החסידות תלוי בכך: "כיון שאת עקבות קדושינו זצ"ל אנו רוצים להכיר ובהם ללכת, לכן גם את החבריא הקדושה צריכים לשוב ולחדש".⁴⁹ הקמת חבורות הצעירים מאפשרת רפורמה בחסידות, וכן התחדשות בחיים הדתיים הנותנת מענה לצעירים - ובעקבותיהם לחברה המסורתית כולה.⁵⁰

נראה כי יש יסוד להניח כי דבריו אלה המבטאים את "קריאת השטח" קרובים במהותם לתפיסתו החינוכית של שכנו הגדול, הרבי מגור, רא"מ. ואכן, עיון בהדרכות הר"ק בהשוואה לדיוקן החבורות בגור מלמד שהמתכונת שבאמצעותה הוא מעצב את החבורה איננה דגם חדש שהוא מחולל, אלא טמונה בה תגובה ביקורתית למה שנעשה בזמנו בהיקף רחב ובעוצמה בקרב צעירי חצר גור. אפשר להיווכח בכך על ידי הקבלה בין תיאורו של הרב שמעון הוברבאנד שהזכרנו לעיל, המתאר את חבורות הצעירים בקרב חסידי גור, החלוקה לקבוצות שונות וההתבדלות מקהילת החסידים המבוגרים והשטיבל המקומי, ובין המובא בכתבי הר"ק והמצטייר כתגובה למציאות קיימת. ואלו דבריו בנוגע לחבורה:

אות א' - אין חבורתינו חברה לחלק כיבודים של מי בראש ומי אחריו כי יסוד חבורתינו הוא שפלות והתרוממות. שפלות עצם הגוף והנפש והתרוממות קרושתם...

אות ב' - שלא תגרום ח"ו חבורתינו שום התגבלות עצמית ופירוד שאר ישראל שאינם בחבורתינו...⁵¹

לא חברייה אחת גדולה תעשו אשר בה כל הבחורים והאברכים מכל העיירות יתחברו. רק... כל הבחורים והאברכים... הנוסעים לרבי אחד יתקדשו ויתחברו לחבורה אחת בתורת חברייה...

לא יתערבו החברים בשום ענייני העיר... החברייא צריכה להיות נקיה מכל זה ואם ייאמר לך אברך: הלא בזמן הזה גם זאת נחוצה היא. השב לו: בתורת אנשים

46 חובת התלמידים, מבוא, עמ' יב-טו.

47 "והנה לעולם היינו צריכים להמתין עם עבודה זו של התרגשות והתלהבות אצל הנער עד אשר יגדל... אבל מה נעשה עם דורנו שעצמותו והרגשותיו מתקדמות" (חובת התלמידים, מבוא, עמ' כג).

48 הכשרת האברכים, פרק ה, עמ' רפ.

49 שם, פרק יא, עמ' קמג.

50 שם, פרק יא, עמ' קמז.

51 בני מחשבה טובה, פרק א, עמ' 10.

נחוץ לנו בזמן הזה ויחד עם שאר האברכים אתערב, אבל בתורת החברייא השלמה לא אתערב אם מתפללים בשטיבל לא יצאו ממנה א' כדי שלא יהרסו השטיבל שהוא מבצר החסידות גם מבצר התורה בדורינו. והב' כדי שלא להיבדל ושלא להתרחק משאר החסידים, כי אדרבא ככל אשר יעלו החברים בעבודת קודשם צריכים יותר להתקשר בישראל עובדי ד' בכלל ובחסידים בפרט... לא יעשו יושב ראש ולא מזכיר... אין שום התמנות כיבוד בהחברייא...⁵²

בני החברייא לא יספרו ולא יפרסמו בשוקים וברחובות מן החברייא קדושה זו דרכי' ומעשי' ולא יתפארו בה לעיני זולתם. כל אחד מן החברייא אם טרוד הוא בכלל ביום לרדוף אחר מזונותיו חוב עליו שיאמר זאת איזה פעמים ביום באמצע טרדותיו: רבש"ע נמצא אני עתה במקומות מסוכנים לנפשי וקדושתו אל תעזבני...⁵³

הדגשותיו של הר"ק בכותבו את כללי היסוד של החבורה הנוגעים להשתייכות לשטיבל המקומי, קבלת כל אחד לחבורה, שוויון בין החברים וכדומה, אינן נכתבות בחלל ריק,

אלא הן בעצם ביקורת מרומזת על המתרחש בגור בעידודו של רא"מ. נכונותו של רא"מ לתת מקום לצעירי החסידות במחיר התפלגותם מהציבור הרחב קשורה להשלמתו עם העזות והחופפה כתכונה שאפשר להשתמש בה לטובה. רא"מ, אשר היה מודע לפער בין הדור המבוגר לדור הצעיר בזמנו, הבין היטב שטמונים בדור

הצעיר כוחות רבים היכולים ליצור חידוש ושינוי בדיוקנה הבורגני והבינוני של החברה המסורתית. מתן אפשרות לחבורות הצעירים לפעול באופן עצמאי הוא ניסיון לחזור בשנית על המהפכה הקוצקאית ששינתה את פניה של חסידות פולין. בנקודה זו תפיסת עולמו של הר"ק שונה באופן מהותי. מסורת אבותיו איננה פשיסחא וקוצק, אלא המסורת החסידית הפולנית העממית של רבי אלימלך מליז'נסק, החוזה מלובלין והמגיד מקוזניץ.⁵⁴ מגמתו היא עבודה עם ההמון הרחב והשתייכות אליו ולא היבדלות של חבורת צעירים העסוקה בעולמה הרוחני ואינה מאוחדת עם סביבתה. הר"ק, שהבין גם הוא את הפער בין הדורות, התנגד עם זאת לבניית דרך חינוך שעלולה לפלג את החברה היהודית המסורתית בין צעירים למבוגרים. הוא אמנם רוצה לחדש את פני החסידות, אבל זאת על ידי חזרה לחבורת תלמידי הבעש"ט ולא לחצר הרבי מקוצק. שאיפתו הייתה ליצור חבורה של עובדי ד', המסוגלת, לצד עבודתם הרוחנית האישית הגבוהה, להשתייך לציבור הרחב, להכיר בערכו ולפעול למענו. חינוכו של הדור הצעיר להיות נאמן לרגשותיו אינו צריך לבוא על חשבון שייכותו לחברה בכללותה. אמנם לעימות זה לא הייתה משמעות מעשית באותו הזמן בשל משקלה העצום של חסידות

52 הכשרת האברכים, פרק יא, עמ' ס-סא.

53 שם, פרק יא, עמ' סב.

54 הר"ק איננו מזכיר בכתביו את תורת פשיסחא, קוצק, גור ואיזביצה. מקורותיו הם דברי חז"ל, זוהר, ראשונים וספרי מוסר כדוגמת ראשית חכמה, של"ה, ספרי המהר"ל, המגיד ממזריץ', ר"א מליז'נסק והמגיד ר"י מקוזניץ. הר"ק מצטט גם מדברי רש"י המכונה בלשונו, כדרך חסידי פולין, "הרב" וכן מספרי אביו אמרי אלימלך ודברי אלימלך.

גור לעומת חצרו הקטנה של הר"ק, אבל הוא בעל חשיבות רבה, בוודאי בקריאה עכשווית.⁵⁵

סיכום

השפעתו העצומה של הרבי מגור (רא"מ) ניכרה בדמותה של חסידות פולין שבין שתי מלחמות העולם. רא"מ היה מודע ליסודות המצויים בתורת אביו: הרמוניה ואחדות לצד תפיסה ביקורתית. רא"מ אמנם חתר לאחדות ומקים את תנועת 'אגודת ישראל' בפולין, אבל מבחינתו האחדות כוללת רק את אלו המקיימים תורה ומצוות, כך שאת רעיון האחדות מיישם רא"מ בין זרמי המסורת השונים בחברה היהודית. בכך הוא נבדל מרא"ה קוק המוכן להחיל את תפיסת האחדות על החברה היהודית כולה, גם על החלוצים המוסרים נפשם על בניית הארץ ואינם שומרים תורה ומצוות. את רעיון האמת הקוצקאי גייס רא"מ לטובת המאבק על רוח הצעירים, ובבחירה זו אפשר את היוסדותן של חברות צעירים שבודדו את עצמם מקהילת המבוגרים והתנהלו בצורה עצמאית ולעתים אף בוטה. קיצוניותה של גישה זו מתבארת בהשוואה לר"ק מפיסצ'נה המנסה בכתביו ביקורת מרומזת על תופעת החבורות הנפרדות מחברת המבוגרים והשטיבל המקומי. מגמתו היא חידוש חבורת הבעש"ט ועבודת תיקון, הכוללת קבלת כל אדם - ולא שחזור עולמה של קוצק. בהקשר ההיסטורי של אותם ימים אפשר לומר כי דווקא החבורות החסידיות (קוצקאיות) של גור הצליחו ללכד צעירים רבים סביב חיים דתיים. אמנם עברו שנים רבות מאז ימיהם של רא"ה ורא"מ, ועם זאת לא קהה הצורך להתמודד עם שאלות היסוד המצויות במשנתם: מהו האיזון הראוי בין השאיפה לאחדות והרמוניה ביחסנו למכלול החברה היהודית - "כלל ישראל" - ובין תביעה לאמיתיות נוקבת, המתנה את ההרמוניה בתהליך ממשי של בירור ומציאת מכנה משותף? האם יש לקבל את הלהט של הדור הצעיר כגורם מכונן בעל ערך ולנתב אותו לעצמאות יתר, או שמא יש לחנכו לשותפות עם הכלל והציבור הרחב? מגמת מאמר זה היא לנסות לשחזר את הדין ההיסטורי בשאלות אלו בתקופה שבין מלחמות העולם, מנקודת המוצא שעדיין הן רלוונטיות לימינו אנו והד להן מצוי בהנחות היסוד של מחלוקת רבנים בציונות הדתית בתקופתנו.

55 השוני בין רא"מ וחבורותיו ובין הר"ק ויוזמותיו נמשך גם לאחר הכיבוש הגרמני ובימי השואה. הר"ק, שנמצא בביתו בגטו ורשה, לא פעל בקרב הנוער אלא חזר לפעילותו כרבי עממי וסייע להמון הנדבא, וליוזמותיו החינוכיות לא הייתה המשכיות עד להרפתת ספריו לאחר השואה. חבורות חסידי גור הצעירות הצליחו לשמור על זהותן על ידי הסתגרות ולימוד בהתמדה, אף שרבים רא"מ וכמה מבני משפחתו הצליחו לחמוק מידי הגרמנים ולעלות לארץ ישראל. לעדויות על הר"ק ופעילותו בימי השואה ראו: ש' רותם (קז"ק), ובתוכי העבר... בארגון היהודי הלוחם, לוחמי הגטאות תשמ"ה, עמ' 17; א' הנדל, 'הנתיב האחרון של גדולי התורה בגטו ורשה', בית יעקב, מרכז בית יעקב בארץ ישראל (ניסן תשכ"ג), עמ' 6-9; ה' זיידמן, 'יומן ג'טו ווארשה, ניו יורק תשי"ז, עמ' 127. תיאור פעילותו של הר"ק בימי הגטו ראו אצל ל' ביין, מפנקסו של עיתונאי חסיד, 'ירושלים תשכ"ז, עמ' 27-35. על עדות זו ראו פייקאז' (לעיל, הערה 1), עמ' 374; ק' פרידמן, 'הרבי מפיסצ'נה הי"ד בג'טו ורשה', קובץ זכור, א, בני ברק תשמ"א, עמ' 133; מ' אונגר, 'אדמורים שנספו בשואה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 166. על התנהלותם של צעירי חסידי גור ראו י' בוסק, והאיל לא נאחו בסבך: קורות חייו של אברהם 1939-1944, תל אביב תשמ"ו, עמ' 25-26; א' שנור, 'מן המצר, דפים לחקר השואה', מאסף ראשון, א (תשי"ד), עמ' 130. ראו גם Anna Eilenberg, *Breaking my silence*, New York 1985, p. 72, המתארת את אחיה באחת הקבוצות המתחרות. עדויות נוספות ראו בארכיון יד ושם, עדותו של שמואל רוזנשטיין, חטיבה 016, תיק P-115, ועדותו של אוסקר רוזנפלד ב-30.5.43, חטיבה 06, תיק 234.